

Մարտի 15. — Վեհափառ Կաթողիկոսէն Վիճակիս կառավարիչ նշանակուած Յովհաննէս արքեպիսկոպոսն Արշարունի յունուարի 28-ին հասաւ Նախիջեւան. 31-ին Մայր եկեղեցւոյն մէջ Առաջնորդական Աթոռը նստաւ, եւ անգլոյն եկեղեցականներէն պահանջեց իւր հրամանացը հպատակութիւն: — Փետրուարի 4-ին քաղաքական իշխանութեան ձեռքովը հրատարակուեցաւ Նախիջեւանի մէջ Տէրութեան հրամանը, որ Վիճակիս Կառավարիչ ճանչցուի միայն Կայսերական

հրովարտակով հաստատուած անձը: — Մարտի 11-ին Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսը ճանապարհ ելաւ Նախիջեւանէն դառնալու ի Ս. Էջմիածին, եւ 31-ին հրատարակուեցաւ դարձեալ ամենայն եկեղեցեաց Նախիջեւանի թէ Վիճակիս հոգեւոր գործերուն համար նշանակուած վերազննութիւնը Կայսերական հրամանով դադրած է, եւ Անդրէաս Արքեպիսկոպոսը հրաման չունի վիճակիս կառավարութեան գործերուն խառնուելու:

ԱՏԵՆԱԽՍՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԻՒՆ

ՅԵԿԵՂԵՏԻՈՋ ԹԷՈԴՈՍԻՈՅ Ի ԿԻՒՐԱԿԷԻ ԴԱՏԱՆՈՐԻՒՆ.

« Հարկ է գալ գայրակողութեան. բայց Վնյ մարդոն այնմիկ է յոյր ձեռն գայցի գայրակողութիւն »:

Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ Աւետարանին մեջ րսած խօսքերուն սոսկալիներէն մեկը, մանաւանդ թէ ամենէն ալ սոսկալին այս է. « Հարկ է գալ գայրակողութեան ». — պէ՛ս է որ գայրակողութիւնը, այսինքն գեոութիւնը, չարիքը, մեղքը, չար օրինակն ու չար խրատը աշխարհիս երեսն չպակսին. բայց Վնյ այն մարդուն որ պատճառ կլինի գայրակողութեան. չար օրինակովը, չար խրատովը եւ չար գործովը ուրիշներուն ալ մեղքի եւ չարութեան մեջ ընկնելուն գործիք կդառնայ: Լաւ էր, կըսէ Քրիստոս, որ այնպիսին ինքը իրեն վիզը ծանր քաւ մը կապէր ու ծովը նետուէր խղլուէր, քան թէ այս պարզամիտ, բարեսիրտ, հոգի պէս անմեղ հոգիներէն մեկը՝ գայրակողներ, ու անոր յաւիտեական կորսեանը պատճառ լինէր:

Ահա այս սարսափելի վայէն վախճալով նաեւ ես, Քրիստոսասէր ժողովուրդի, վիճակիս ամեն եկեղեցիները այսօրուան օրս, այս վայրկեանիս ժողովրդոց առջեւ կարդացուելու նամակ մը յուղարկած եմ, եւ այժմ կուգեմ այն նամակին միտքը ձեզի ալ հասկըցնել: Վասն զի մեր ազգին դժբաղդութենէն՝ թեպէս ամեն ժամանակ ալ պակաս չեն եղած մեր

մեջը զանազան գայրակողական երկապաւնութիւններ, ցաւալի կռիւներ, անհաշեղի հակառակութիւններ, բայց այս միջոցիս մեր վիճակին մեջ, եւ յանուանէ Նախիջեւան քաղաքին մեջ պատահածները ամենուն աչիքն աւելի կզարնեն, եւ շատ մարդիկ այն եղածները կամ ծուռ կլսեն եւ կամ ծուռ կհասկընան ու կգայրակոյն: Ո՛րքան փափաքելի էր որ չլինէին այնպիսի խռովութիւններ ու գայրակողութիւններ. բայց ոչ. « Հարկ է գալ գայրակողութեան » կըսէ Քրիստոս. պէ՛ս է որ ինչպէս լոյսը շուք ալ կծագ, ինչպէս արեւն ալ բիծէր (լի՛կներ) ունի, ինչպէս ծովը ալեկոծութիւն եւ օդը փոքորիկներ ունի, եւ ինչպէս որ աշխարհիս երեսը բարին ու չարը միշտ մեկեղ խառն են, հարկ է՝ պէ՛ս է որ դախսին մեջ օձ մը զսնուի Աղամն ու եւան մեղքի մեջ ձգող, երկինքը սասանայ մը զսնուի՝ հրեշտակաց մեկ մասը Աստուծոյ դէմ ապստամբեցընող, Քրիստոսի Տեառն մերոյ իրենք ընտրած ճատուէրու աշակերտացը մեջ Յուդա մը զսնուի՝ զինքը թեմամբներուն ձեռքը մասնող: Ինչո՞ւ համար. — մեր հասկըցածովը՝ որպէս զի չարին գեոութենէն՝ բարւոյն աղեկութիւնը աւելի լաւ հասկըցաւ, եւ Աստուծոյ արդարութեամբ չարը ասեղին իւր պաշտօնը առնու եւ բախն իւր վարձը: Իսկ բուն եւ իսկական պատ-

նառները Աստուծոյ միայն յայտնի են, որ անհասանելի կամօքն ու անբախանցելի խորհրդովը որոշած է իւր յառիշտեանական օրէնքները:

Տեսնեմք ուրեմն քե ինչ են այն գայրակղական դիպուածները, ինչպէս պատմեր եմք զանոնք մեր շրջաբերականին մէջ, եւ ինչ կերպով շանացեր եմք փարատել անով մեր վիճակիս հաւատացելոց գայրակղութիւնը:

Դուք ալ զիտեք, Քրիստոսասէր ժողովուրդք, որ ես այս սուրբ բեմիս վրայ սովորութիւն չունիմ իմ վրաս կամ իմ գործերուս վրայ խօսելու. միայն Աստուծոյ պատգամները պատմեր եմ ձեզի եւ նորա փառքը քերտելու: Իսկ այսօր միայն այժմու մեծամեծ գործերն ու անախորժ դիպուածները բացատրելու համար ստիպուած եմ խօսելու իմ վրաս առաջին անգամ, երանքի քե եւ վերջին անգամ:

Եօրը տարիէն աւելի է որ կամօքն Աստուծոյ եւ ՕԳՈՍՏԱՓՈՒԻՆԻՔԻՆԱԿԱՆՆԵՐ ամենայն Ռուսաց հռովմասկոյնը, իմ ձեռքս յանձնուեցաւ Նախիջեւանի եւ Պետարապոլի վիճակիս կառավարութիւնը. այս պաշտօնիս մէջ հաստատուած հանչեալ զիս յետոյ նաեւ Ս. Էջմիածնայ Սինոդը, եւ անկից ետքն ալ նորբնիք Սրբազան Կաթողիկոսը, որոյ կողակերուն մէկը ձեզի ալ կարդացուեցաւ այս բեմիս վրայ 1859-ին, երբոր առաջին անգամ դարձայ եկայ Ս. Էջմիածնէն:

Այսօր ժամանակի մէջ ինչ քրտմներս քեպէս մեր այս վիճակին ամենայն հաւատացեալներն ալ զիտեն, բայց ի հարկէ այս Թեոդոսիոյ ժողովուրդը ուրիշներէն ալ աւելի պէտք է զիտնայ ու զիտէ քե այս եօրը տարուանս մէջ իմանալ եւ ինչ գործեր եղան մեր ձեռքովը՝ Աստուծոյ շնորհօք եւ մեծագործ Տերութեան պաշտպանութեամբը՝ մեզի յանձնուած ժողովրդոց օգտին եւ մեր եկեղեցւոյն պայծառութեանը համար. ինչպէս, տեղ տեղ հնազանդ եկեղեցիներու նորոգութիւններ, եւ ուրիշ տեղուանք նոր եկեղեցիներու շինութիւններ. Հայաստանայց եկեղեցւոյ հայրենի վարդապետութեանց եւ աւանդութեանցը համեմատ՝ աստուածապաշտութեան կարգերուն ամեն տեղ անպակաս պահպանութիւն եւ բարեկարգութիւն. Քրիստոսի հաւատացելոցը անխոնջ եւ անդադար բարոգութիւն վիճակիս ամեն քաղաքներն ու գեղերը. արդէն զտնուած

ժողովրդական դպրոցներու բարեկարգութիւն, եւ մեր ազգին տղայոց կրթութեանը համար նոր նոր դպրոցներու հաստատութիւն. այս քաղաքիս մէջ ազգային Ռուսմանարանի բացուիլը՝ հանդերձ տարաւանով. հարկաւոր զրբերու տարաբարութիւն, ամսագրի հրատարակումը եւ այլն: Բայց զուցէ ամենուն յայտնի չէ քե արդեօք ինչէր ալ քաղաքիս միջինն այս օրս այս մեր պաշտօնին պարտքերը ճիշդ կատարելու համար: Եւ ինչ հարկ էր որ զիտնային. միքե իմ աշխատանքներս անունքի, փառքի, հարստութեան, հանգստութեան համար էին. միքե ի ցոյցս մարդկան եւ սնափառութեան համար, կամ քե նաեւ լոկ խաչերով աստուծոյ կողմէն զարդարելու համար էին: Միքե ինձի համար բաւական չէր, եւ մի միայն ցանկալի երջանկութիւն չէր՝ որ իմ այս միջոցիս եւ այս բաներուս համար քաղաքը ներդրութիւններս՝ միայն ամենասեւ եւ արագեւ Սրբային յայտնի մնային, — որովհետեւ զիտեմ որ իրեն պատրաստուած եմ լսելու միշտ. «Ծառայ անպիտան եմ. զոր պարտքին առնել՝ արարի» . եւ յումմէ պիտի սպասեի այն երանական պատասխանը լսելու քե «Ազնիւ, ծառայ բարի եւ հաւատարիմ. որովհետեւ ի սակաւուդ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բազմաց կացուցից զեզ. մուտ յորախորհիւն Տեառն քոյ. — Ապրիս, բարի եւ հաւատարիմ ծառայ. որովհետեւ այդ փոքրիկ հօտին վրայ կրցաւ ծիծաղել զապի աշխատեցար հաւատարմութեամբ, արի խնդն մարդ, զեզ յառիշտեանական երանութեամբ վարձատրեմ քոս անբաւ ողորմութեան իմում. միք Տիրոջ պատրաստած ուրախութիւնը»: Բայց մեղք եւ սպառնալ, նորէն կրտեմ, հազար սպառնալ, որ այսօրուան օրս ժամանակիս ողբալի պարագաներէն կրնադատուիմ՝ կարն խօսելով ալ ըլլայ նե՛ք քաղաքը ներդրութեանց զխաւորները պատգամներովը հանդերձ իմացընել հաւատացելոցը Քրիստոսի:

Այն բանն որ ձեզմէ շատին յայտնի էր 1857-ին տեսնուողները, եւ անկից ալ առաջ, ինձի յայտնի եղաւ միայն այն ժամանակն որ Կայսերական հրամանով վիճակիս Առաջնորդական Աթոռը անցայ. վասն զի այն տեսնող ցաւագին արտով տեսայ որ Նոր Նախիջեւանի մէջ հին եւ անհատե հակառակութիւն մը կար, որով այն պատրաստական քաղաքին բնակիչները անդա-

դար կռուող մեջ էին իրարու դեմ. և ինչ սոսկալի է և ողբալի կռիւ, որ իրեք չորս հոգւոյ հակառակութեամբ, և պատճառաւոք Նախիջեւանի այն էկեղեցական փողերուն՝ որ բարեյիշատակ Ներսէս Կարուղիկոսը փաղափն իշխանաւորներէն մէկուն խալը պահեստի տուած էր, օրէ օր աւելի ալ սասկացեր ու վերջապէս երկու մէկմէկու հակառակ բանակներ (*օրսուներ*) բաժներ էր Նախիջեւանցիները, մի և նոյն Հայ ազգի սիրելի սերունդները, մի և նոյն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ հարազատ զաւակները: Դուք ալ գիտէք, սիրելի ժողովուրդ, որ այն էկեղեցական փողերու աննոսրի և դիւաւունջ կռիւր բոլորովին դադրեցուցին մեք՝ երկու կողմին միաբան հաւանութեամբը՝ նոյն իսկ 1858 Տարւոյն մեջ, և ասոր համար ոչ սակաւ գոհութիւն ու զովասանք ալ բնորոնեցանք Տերութենէն և Սինոդէն, և ամենեւին չէինք տաւալուստ քէ այն ցանկալի խաղաղութեան պտուղները Ստուծոյ ողորմութեամբը առասպէս պիտի երեւին այնուհետեւ այն փաղափն մեջ: Բայց խաբուեցանք. վասն զի հակառակորդն ամենայն բարեաց սասանայ՝ կրցաւ ասելութեան և նախանձու հին խմորը՝ մոխրի սակ ծածկուած կրակի պէս՝ ծածկել ու պահել նոյն Նախիջեւանի բնակիչներէն ոմանց արշին մեջ մինչեւ մէկ տարի, և մէկ երկու՝ իրենց լանդոսզն լրբութեամբը անուանի ու նաեւ Տերութեան ծանօթ մարդկանց զրգոյթեամբը՝ առաջ ծածուկ և յետոյ յայտնի կերպով նորէն բորբոքեցաւ, ու հակառակորդները նորէն ոտք հանեց:

Այն մարդիկը փաղափն կառավարութիւնը իրենց կուսակիցներուն ձեռքը անցած տեսնելով, և աւելի համարձակութիւն առնելով, 1859 Տարւոյն վերջերը, երբ որ ազգին ընտրութեամբը և Մեծագոր ԿԱՅՍԵՐ հաստատութեամբը Կարուղիկոսական Աթոռը հրաւիրուեցաւ Սրբազան Մասքեոս Արքեպիսկոպոսը, հասկըցան քէ որովհետեւ նոր Վեհափառը հարկաւ չէր կրնար գիտնալ և իսկոյն տեղեկանալ քէ ինչ խնդիրներ կային այն միջոցին Ռուսաստանի Հայոց զանազան վիճակներուն մեջ, ասէնք և ըսին իրարու՝ նորէն զրգուելու մեր էկեղեցեաց փողերուն կռիւր. և զրպարեցին զմեզ գրով առաջի Վեհափառ Կարուղիկոսին՝ որ իբր քէ մեր կամօք և առանց բարձ-

րագոյն իշխանութեան հրամանին առեւ եմք ու զործածեւ եմք այն ստակները ազգային Ուսումնարանի համար. և այնպէս պաշարեցին և պղտորեցին Սրբազան Հայրապետին միտքը, որ այնուհետեւ մեր ամեն մտածութիւնները, խօսքերը և զործքերը առ հասարակ ծուռ հասկըցուեցան, և առանց օրինաւոր և զգուշաւոր դասաստանի ու ֆննդութեան՝ ամենք ալ հրապարակաւ մեղադրուեցան ու դատապարտուեցան՝ քէ գրով, քէ խօսքով և քէ տպագրութեամբ:

Ալ անկից ետք իմ կատարեալ և անկեղծ հաւասարմութիւնս առ մեր եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները, որոնք յայտնապէս կշատագովէի ու կշատագովեմ միշտ, ծուռ հասկըցուեցաւ հակառակորդներէն: Այն իմ աշխատանքներս՝ որ նուիրուած են միոյն Աստուծոյ փառացն ու ազգիս լուսաւորութեանը, արհամարհեցան և նախատեցան՝ իբրեւ փառամոլութիւն և տիրապետութեան սեր, և Կայսերական հրամանով վիճակիս էկեղեցիներուն փողերը ազգային Ուսումնարան կանգնելու և պահելու համար, եւս և վիճակիս ուրիշ դպրոցներուն բարեկարգութեանը, կամ քէ նոյն իսկ էկեղեցիներուն նորոգութեանը համար գործածելիս՝ ինչպէս որ արժան էր, վար զարնուեցաւ ու դատապարտուեցաւ՝ նոյնպէս առանց դասաստանի՝ իբրեւ յափշտակութիւն և սեղանակապտութիւն. մէկ խօսքով, այն հակառակորդներուն խօսածը, գրածն ու կանչուրասածը ուրիշ բան չէր. երբ ոչ, «Բանն ի մենջ, բանն ի մենջ. զի քիւրէ զազգս մեր»: Ուրիշ առաջնորդ տուր մեզի, եպիսկոպոսն առաջնորդ. ահա հարիւրաւոր մարդիկ ձեռք կդնեմք այս գրին, և պիտի ըլլայ նե հազար հոգի կգտնեմք ձեռք դնող, միայն քէ այդ մարդը բող ելլէ առաջնորդութենէն: Վեհափառ Կարուղիկոսն ալ գուցէ կարծելով քէ Նախիջեւանի ժողովրդեան մէկ մասին ըսածը՝ բոլոր Նախիջեւանցւոց կողմէն է, մանաւանդ քէ և բոլոր վիճակիս ժողովուրդներուն կողմէն, — բաւական չհամարեցաւ ծանր ծանր յանդիմանութիւններ գրելը ինձի, այլ և յայտնապէս առաջարկեց որ կամ Առաջնորդութենէս հրաժարիմ, կամ ուսումնարան կառավարելն, գրեւ տպելն, լսարաններ ընելն, օրագիր հրատարակելն եւ կենամ: Դուցէ այս բանս ձեզի անհա-

ւասալի եղեւնայ, բայց զիսցիք որ կոնդակներ ձեռքս են, որոց մէջ այս վկայութիւնս ալ կայ սուրբ Աւետարանէն քե «Ոչ կարե՛ք Աստուծոյ ծառայել եւ մամոնայի» . . . քսել կուգէ քե առաջնորդութիւնն ու այս ուսումնական աշխատանքները նոյնպէս հսկառակ են իրարու, ինչպէս Աստուած եւ մամոնան, եւ մէկուն համար աշխատողը՝ պէ՛տ է անպատեհ մեկալին եւ կենայ: Խ՞նչ ընէի ես այս պարագայիս մէջ. — Տեղութեան հրամանը խնդրեցի, եւ Տեղութիւնը իմացոյց Վեհափառ Կաթողիկոսին քե ինծի անձր համար յանձնուած է այս առաջնորդութիւնը որ այսպիսի ուսումնական աշխատանքներով օգուտ մը ընեմ ազգիս եւ եկեղեցւոյս: — Այն ալ բաւական չհամարեցայ. նոյն իսկ Վեհափառին խոնարհական քրքրեով հասկըցուցի որ չհաւատայ իմ վրաս լսած չարխօսութեանցը առանց ֆնտրեան. բայց ի գութ:

ԶճՐ Տեղը աշխատեցայ երկայն երկայն գրուածներով, — բայց միշտ խոնարհական խօսքերով — ինքզինքս արդարացրելու Ս. Էջմիածնայ Սինոդին եւ մանաւանդ Վեհափառ Կաթողիկոսին առջեւ. չեմ գիտէր ինչպէս եղաւ որ բռնամիտներու եւ խռովարար մարդկանց խօսքերը, եւս եւ ցած եւ վատնական անանուն գրուածները՝ որ կհասնէին այլ եւ այլ ֆաղափներէ, իմ նշմարիտ խօսքերէս աւելի հաւատարմութիւն գտան նոցա առջեւ: ԶճՐ Տեղը անձամբ ալ ասկից մինչեւ Էջմիածին եղած դժուար ու սոսկալի նանապարհը կտրեցի անցայ, ձմեռ ցուրտ ասեմ, եւ երկրորդ անգամ Վեհափառ Կաթողիկոսին առջեւ 1865-ին՝ արդարացուցի ինքզինքս, Տեղն ի Տեղը պատասխանելով այն ամենայն ամբաստանութեանց որ իմ հակառակորդներս յանդգներ էին ընելու իմ վարդապետութեանս, իմ անշահասէր աշխատանքներուս, իմ զգուշաւոր խօսքերուս դեմ: ԶճՐ Տեղը կրքեմ, վասն զի այնտեղ ալ եկան հասան իմ ետեւէս Նախիջեւանի հակառակորդներէն յուղարկուած չարագրգիռ եւ վատ պատգամաւորներ. եւ ոչ միայն արգելի եղան նոքա որ Վեհափառ Կաթողիկոսը եպիսկոպոս չձեռնադրէ զիս, — որում ոչ քե եւ ցանկութիւն ունէի, քան լիցի, այլ Կայսերական Պետութեան շատ անգամ քրած առաջարկութեանը եւ

ձեռն ալ բարեւեր խնդրագործութեանցը համեմատ, — այլ եւ՝ չեմ գիտէր ինչ կերպով՝ կարողացան այնպէս ընել որ Սրբազան Կաթողիկոսը իմ ետեւէս գլուխս կտրելու համար դանիմ մը (*ճիլլաս*) դրկելու պէս՝ արտօնօք յուղարկեց իրենցներէն մէկը, ըստ երեւութիւն իբր քե վիճակիս եկեղեցական գործերուն վրայ ֆնտրութիւն բանալու, բայց իբր՝ անոր համար որ գայ Վիճակիս Առաջնորդութիւնը ձեռք անցրնէ, ու իբրեւ Կաթողիկոսի փոխանորդ՝ ինքնագլուխ կառավարէ այս վիճակը: Ինչպէս որ իբր ալ քրատ այն եկող եպիսկոպոսը: Վեհ եւ Թիֆլիզ նոր հասեր էի, նա եկաւ ետեւէս հասաւ որ ինձմէ առաջ գայ վիճակս կոխէ, եւ ամեն բանի տրամադրէ: Շիտակ այս մեր Առաջնորդական արժանիստ ֆաղափ գալու Տեղը, եւ վիճակիս կառավարութեան ամենայն հանգամանացը ասկից տեղեկանալու Տեղը, — քե որ միտքս այն էր, — ամբողջ տարի մը աւելի մնաց Նախիջեւան, այն ալ՝ իմ Առաջնորդական իշխանութեանս հակառակող այն մարդկանց մէջ՝ որոց հրաւիրանօքը եկած էր. այնտեղի Հոգեւոր Կառավարութեան գործերուն մէջ անգամ չկրցաւ գտնել իւր փնտած պակասութիւնները, այսինքն այնպիսի բաներ որ մեր կառավարութիւնը դատապարտելու բաւական լինէին. ուստի ինչ քրատ. — զարմանալի համարձակութեամբ մը, եւ իբր քե միշտ Կաթողիկոսական կոնդակներու զօրութեամբ, ձեռք զարկաւ Վիճակիս կառավարութեան զանազան գործերուն մէջ խառնուելու. մեր պատժած ֆահանգները արձրկել, անմեղ ֆահանգները պատժել, նոր եկեղեցիներու հիմունք օրհնել, երեցփոխաններու գործերուն խառնուիլ, անարժանները առաջ ֆաշել, արժանաւորները դատել դատապարտել. վերջապէս մինչեւ Նախիջեւանի Հոգեւոր Կառավարութեան անդամներն ալ ապօրինաւոր կերպով փոխեց, հեռացուց անկից բռնութեամբ արժանաւոր ֆահանգներ՝ որ հաւատարիմ էին իրենց երգմանը եւ անմիջական օրհնաւոր իշխանութեան, եւ նոցա Տեղը դրաւ այնպիսի ֆահանգներ՝ որ արդէն Նախիջեւանի ժողովրդեան մէջ վատհամբաւ ու վատանուն էին, ու միայն իրենց խռովարարութեամբն ու բմբոսութեամբը իրեն պատշապանութեանը կարօտ:

Այսպիսի պարագայի մեջ ես ինչ պէ՛տք եր բնե՛ի : — Ս. Էջմիածնայ Սինօղին , եւ Ներքին Դործոց Վսեմափայլ Ոստիկանին բողոքեցի քանի քանի անգամ , եւ աւելի որոշ կերպով անցած հոկտեմբերի մեջ , ըսելով որ երբ այն Եպիսկոպոսը յիշաւի վիճակիս եկեղեցական գործերուն քննիչն է , թող ըստ օրինաց իւր քննութիւնը միայն ընէ , ու զսա՛մ պահասութիւնները քէ մեզի իմացընէ եւ քէ բարձրագոյն իշխանութեան . ուրիշ բանի չխառնուի : Իսկ երբ նա այս վիճակիս Առաջնորդ եկած է , օրինաւորապէս իմացընէն ինձի որ ես ալ փութամ ամենայն սիրով այս սաժանելի՛ մանաւանդ քէ անհանելի Առաջնորդութիւնս ուսկից որ առե՛ր եմ՝ անոր ձեռքը յանձնելու ազատելու :

Մինչդեռ օրէ օր կսպասեի որ նոքա դատաստան ընեն եւ իրաւունքը որոշեն , եւ ահա իմացանք որ Վեհափառ Կաթողիկոսէն նշանակուել է այս Վիճակիս նոր մեկ Առաջնորդ մը , եւ այս տեղը կուգայ : Յունուարի 28-ին կհասնի նա Նախիջեւան , եւ նոյն ամսոյն 31-ին Մայր եկեղեցւոյն մեջ Առաջնորդական Աթոռը բազմած՝ կարգալ կուտայ ժողովրդեան առջեւ Սրբազան Կաթողիկոսին մեկ կոնդակը , որ մինչեւ հիմա անձանօք է մեզի . ա՛նով իբր քէ Սրբազան Կաթողիկոսը զիս կհեռացընէ եղբւր բոլորովին այս Առաջնորդական իշխանութենէս , եւ իմ տեղս կդնէ առժամանակեայ կառավարիչ Վիճակիս՝ Արշարունի Յովհաննէս Արեւիկոպոսը , ազատելով որ նորա անունը յիշատակուի պատարագի ու ժամերգութեան մեջ , եւ ամեն մարդ անոր միայն հնազանդի ամեն բանի մեջ . եւ ո՛ր քանակն որ չհնազանդի անոր՝ իսկոյն կարգէն լուծուի , պատժուի , եւ այլն , եւ այլն :

Կայսերական Տերութիւնը Վեհափառ Կաթողիկոսին այս տնօրէնութիւնը յայնմապէս հակառակ գրտնելով օրինաց այն յօդուածին որ կըսէ քէ « Վիճակաւոր Առաջնորդները կնշանակուին ԹԱԳԱՆՈՐ ԿԱՅՍԵՐ հրամանովը , եւ կհաստատուին ու կարձկուին նոյնպէս Կայսերական հրովարտականութեամբ » , Նոր Ռուսիոյ Ընդհանուր Կուսակալ Վսեմափայլ Գեղեպու Սպարապետին ձեռնովը հեռագրական հրամաններով՝ ամսոյն 3-ին պատուիրեց Ռոսքովի Բարեկարգապետի

փոխանորդին որ երբայ շուտով Նախիջեւան , եւ Քաղաքապետին ձեռնովը ժողովել տալով Նախիջեւանի բոլոր եկեղեցականները եւ հասարակութիւնը , իմացընէ ամենուն Փետրուարի 4-ին՝ որ Կայսեր դրած Առաջնորդը միայն Կայսրը կրնայ հանել , եւ ոչ ուրիշ , եւ քէ այս վիճակիս մի միայն օրինաւոր Առաջնորդ պէ՛տք է նանչնան ամենքը ՕԳՈՍՏԱՓՈՒ ԻՆՔՆՆԱԿԱԼԻՆ հրամանովը դրուած անձը , եւ ոչ քէ ուրիշ մարդ . նոր եկող Եպիսկոպոսը դառնայ երբայ շուտով իրեն տեղը , — ինչպէս որ դարձեր է ամսոյն 11-ին , — եւ վիճակիս քննութիւնն ալ անմիջապէս դարի . միայն քննիչ եկած Եպիսկոպոսը մնայ Նախիջեւան որ Տերութեան նշանակելու Յանձնաժողովին առջեւը ցուցընէ քէ ինչ պակասութիւններ գտեր է մինչեւ ցայժմ ըրած անկասար քննութեամբը՝ իմ կառավարութեանս մեջ :

Ասոնք են ահա այն գայրակդական դիպուածնէր որ որ բռնադատեցին զիս այսօր ձեզի այս ասեմախօսութիւնս ընելու , եւ վիճակիս ուրիշ եկեղեցիներուն մեջ այս իմաստով տըջաբեհական մը կարգացընելու :

Եւ միքէ իրաւունք չունիմք *գայրակդական* անուանելու այսպիսի գործողութիւնները՝ որ այժմու ժամանակս եւ ոչ Տանկասանի մեջ կպատահին , քէպէս եւ ասկից քան կամ քանակինց տարի առաջ շատ կպատահէին արեւելք . քանակայ քանակիս , վարդապետ վարդապետիս հետ , Եպիսկոպոս Եպիսկոպոսի հետ կառնքիլ , ձեծկուիլ , իրարու արքողը յափշտակել , երեսուն կամ քառասուն հազար դուրուշ կերցընելով այս կամ այն փաշային՝ պատրիարքական արքողը նստիլ , եւ կասկածելով որ գուցէ ուրիշն ալ շուտով իրեն տեղը անցնի՝ խելքը միտքը քիչ մը փող հաւաքելու տալ , եւ պատրաստ կենալ արքողն յանկարծ նետուելու . — ո՛ր կմնար դպրատուններ քանալ , ժամեր շինել , եկեղեցիներու վանքերու աւերակները կանգնել , եկեղեցական բարեկարգութեան ու բարեգործութեան ետեւ ընկնիլ , հարկաւոր գրքեր շարադրել եւ տպագրել , լսարաններ հաստատել , լրագիր կամ օրագիր հրատարակել , վիճակին քաղաքներուն ու գեղերուն այցելութիւններ ընել շատ անգամ , եւ նոցա հոգեւոր՝ երբեմն նաեւ մարմնաւոր պիտոյր հոգալ :

Իսկ եւրոպական բարեկարգ կառավարութեան մը ժամանակ միքէ կարելի է այսպիսի անկարգութեանց տեղիք տալ, մինչդեռ օրէնքներով կարգերով կանոններով ամեն բան սահմանուած որոշուած է. եւ ահազին վնասները բոլորւմ, միքէ նաեւ մեծ ամօր չէ առաջի Տերութեան եւ օտար ազգաց՝ մեր ազգին եկեղեցականներուն ու աշխարհականներուն այս կերպով մեկզմէկ հալածելը, բամբասելը, զրպարսելը, չարչարելը: Այսպէսով Երբ կամ ինչ հնարով կարելի է յուսալ որ մեր ազգն ալ զոնէ իւր բովի ազգերուն չափ առաջ երթայ, եկեղեցին անխախտ մնայ եւ ազգութիւնը անկորուստ . . .

Ասոնք ցաւով սրտի ձեզի իմացընէիս ետք, Քրիստոսասէր հաւատացեալք, ինչ որ ամենայն եկեղեցեաց գրուած շրջաբերականով ամենուն պատուիրէր եմ՝ ահա այժմ ձեզի ալ կ'պատուիրեմ ու կ'որոշուի որ ամենայն սիրով ու նշողութեամբ կ'ատարէք ի փառս Աստուծոյ եւ ի սէր ազգին եւ եկեղեցւոյ.

Ա. Ամեն մարդ մեզի հետ հաւատարիմ մնայ ամենայն Ռուսաց ՕԳՈՍՏՍՔԱՌԻ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ օրինացը եւ հրամաններուն, որոյ հովանաւորութեան տակը կ'գտնուիմք Աստուծոյ ողորմութեամբ, եւ որում երդում քրտն եմք քէ մենք քէ դուք եւ քէ ամեն մարդ մինչեւ ցմահ հաւատարիմ եւ հնազանդ մնալու:

Բ. Ամեն մարդ հաւատարիմ մնայ նոյնպէս մեզի հետ, եւ կ'ատարելապէս հպատակ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Մայր Աթոռոյն, եւ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին արժանաժառանգ Յաջորդին հլու եւ հնազանդ՝ այն ամենայն հաւատոյ խնդիրներուն ու վարդապետութեանց մէջ՝ որ նա կ'բացատրէ, եւ Ս. Էջմիածնայ Սինօդը կ'հաստատէ, եւ այն ամեն բանի մէջ որ համաձայն է հայրապետական Կանոնաց եւ Կայսերական Օրինաց:

Գ. Ամեն մարդ հարազատ Առաջնորդ վիճակիս նանչնայ որ եւ իցէ ժամանակ՝ միայն այն անձը որ գրուած է կամ կ'զուրի բոս Օրինաց՝ Կայսերական գերագոյն հրամանով, եւ ոչ երբեք ուրիշ որ եւ իցէ մարդ:

Ահա այս զգացմունքով սուրբ պատարագս վերջը

Հանդիսաւոր Գոհացողական Մաղբանք պիտի կատարեմք նաեւ մեք, ինչպէս սոյն օրս եւ սոյն ժամուս՝ վիճակիս ամեն եկեղեցիները, զոհանալով զԱստուծոյ՝ ոչ քէ անոր համար որ իմ նուաստութիւնս Առաջնորդական պաշտօնիս մէջ հաստատել տուաւ. ոչ. — հաւատացեմք որ ինծի մեծ շնորհք՝ մեծ աղեկութիւն եղած կ'համարելի, ինչպէս որ ըսի, այս պաշտօնէն արձակուիլս. — այլ անոր համար միայն որ Աստուած ազգիս զոնէ մեկ մասին պարգեւէր է Ռուսաց Մեծագոր Տերութեան եւ ՕԳՈՍՏՍՔԱՌԻ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ հովանաւորութիւնը եւ արդարասէր խնամքը:

Խօսքս վերջացընելով՝ կ'որոշուիմ զձեզ ի սերն Քրիստոսի որ չգայրակղիք այս ամենայն գործողութեանց եւ ասոնց պատճառ եղողներուն վրայ. անյիշաչար լինիք եւ ներողամիտ յամենայնի եւ առ ամենեւեւ. ներքէ իրարու, խղնաք մեկմեկու վրայ, հեռի լինիք ամեն տեսակ չարախօսութենէ եւ զրգոտութենէ, մանաւանդ ձեր իրաւունքէն ու իշխանութենէն դուրս եղած բաներուն մէջ խառնուելէ. եւ որ ամենէն աւելի հարկաւորն է, պէտք է որ քէ մեք եւ քէ դուք առ հասարակ խնդրեմք մեր ազգին եւ սուրբ եկեղեցւոյն համար Հոգւոյն Աստուծոյ այն ցանկալի խաղաղութիւնը որ ամենայն խելքէ մտքէ վեր է, որպէս զի անով միսիքարէ նա իւր ծառաները, ընդունելով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սուրբ Հովուաց եւ Հովուապետաց աղաչանքը. եւ այնպէս վերցընէ մեր վրայէն մեր մեղքերուն իրացընէ մեծ պատիժն ու պատժանքը, որ է երկպառակութեան եւ նախանձու եւ հակառակութեան հոգին՝ ապականիչն եւ կործանիչ ազգի եւ եկեղեցւոյ: Եւ երբ մեր մեղքերը արդէլ կ'հանչնամք մեր խնդրուածոց կատարուելուն, «Ահաւասիկ ժամանակ ընդունելի, ահա օր վրկութեան»: Զեր զաշկական խոստովանութեան եւ հաղորդութեան օրերուն ջերմեռանդ սրով խնդրեցեք յԱստուծոյ ձեր եւ ազգին եւ եկեղեցւոյս նշմարիտ պիտոյք, եւ ամենեւին մի տարակուսիք որ կ'ընդունիք շնորհօք եւ ողորմութեամբ Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հօր եւ Հոգւոյն սրբոյ վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտեանից. ամեն: